

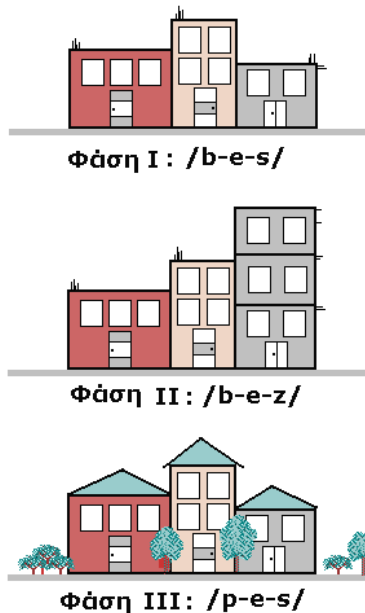
ΓΛΩΣΣΑ ΚΑΙ ΣΗΜΑΣΙΑ ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ

Απόσπασμα από το βιβλίου © του Γιάννη Ρέντζου [Ανθρωπογεωγραφίες της πόλης](#).

Μέρος 3.7.3. Υπάρχουν αρθρώσεις στη σημασιοδότηση του αστικού;

Είναι γνωστό πως η ανθρώπινη γλώσσα χρησιμοποιεί τη «διπλή άρθρωση» για να δομήσει το νόημα. Πρόκειται 1) για τα *φωνήματα*, μια εικοσάδα ή λίγο περισσότερες *μονάδες χωρίς κανένα νόημα* που, 2) συνδυάζονται και σχηματίζουν τα *λεξήματα* τα οποία είναι ακολουθίες με νόημα. Γράφουμε εδώ δύο γαλλικά λεξήματα κάνοντας χρήση των φωνημάτων που τα αποτελούν: /l-e-z-ã-f-ã/ (*les enfants* = τα παιδιά).

Ο Roman Jakobson μας υπενθυμίζει ότι και τα μηνύματα του γενετικού κώδικα είναι κωδικοποιημένα σε *γλώσσα με διπλή άρθρωση*. Οι βάσεις A (αδενίνη), C (κυτοσίνη), G (γουανίνη), U (ουρακίλη), που δεν έχουν καμία γενετική σημασία, συνδέονται ανά τρεις η κάθε μια με τις άλλες, για να συνθέσουν το «νόημα», δηλαδή ένα μήνυμα σχηματισμού αμινοξέων που είναι τα συστατικά των πρωτεϊνών¹. Για παράδειγμα, η ακολουθία AGU «σημαίνει» *σερίνη* που είναι ένα αμινοξύ.

Εικ. 3.7. (2). Σημασίες από την πόλη : **I.** Η λέξη ΜΠΕΣ, /bes/, στην αρχική της κατάσταση. Μια συμμετρική γειτονιά. **II.** Ο φθόγγος /s/ αντικαθίσταται από τον /z/. Η λέξη αλλάζει νόημα, γίνεται τώρα ΜΠΕΖ, /bez/. Η γειτονιά χάνει τη συμμετρία της. **III.** Ένα κοινό χαρακτηριστικό όλων των φθόγγων τροποποιείται τώρα. Οι φθόγγοι του /bez/ γίνονται όλοι άηχοι. Η λέξη αλλάζει πάλι και γίνεται ΠΕΣ, /pes/. Η γειτονιά ξαναβρίσκει τη συμμετρία της. Βλ. και την επόμενη εικόνα. [I.P.].

Ο Jakobson προχωρεί λίγο ακόμα περισσότερο την ανάλυσή του και αναρωτιέται κατά πόσον ο ισομορφισμός που παρουσιάζουν τα δυο συστήματα οφείλεται στο γενετικό μοντέλο που – αυτό – ακολουθήθηκε και από την ανθρώπινη γλώσσα. Κατά την έννοια αυτή, θα μπορούσαμε να επαναλάβουμε την ερώτηση αυτή, ακόμα μια φορά, και να αναζητήσουμε στις ανθρώπινες οικιστικές κατασκευές έναν ισομορφισμό ως προς την ανθρώπινη γλώσσα. Παρόμοιες εικονολογίες μπορούν να γίνουν πολλές. Εάν οι οικιστικές κατασκευές αντιστοιχούσαν σε φθόγγους (που αντιπροσωπεύονται από γράμματα, εικ. 3.7. (2).) θα μπορούσε κανείς να τροποποιήσει το «νόημά» τους με ανακατασκευή ή ανακαίνιση των συνοικιών (δηλαδή των λέξεων). Η λέξη ΜΠΕΣ, /bes/, [προστακτική του ρήματος *μπαίνω*] που εκφράζει μια συμμετρική γειτονιά μετατρέπεται σε ΜΠΕΖ, /bez/, [το χρώμα] όταν ο φθόγγος /s/ αντικαθίσταται από τον /z/. Η λέξη αλλάζει νόημα, ενώ η γειτονιά χάνει τη συμμετρία της. Στην τρίτη φάση τροποποιείται ένα κοινό χαρακτηριστικό όλων των φθόγγων. Οι φθόγγοι του /bez/ γίνονται όλοι άηχοι. Η λέξη αλλάζει πάλι και γίνεται ΠΕΣ, /pes/ [προστακτική του ρήματος *λέγω*]. Η γειτονιά ξαναβρίσκει, χάρη στις στέγες, τη συμμετρία της. Δεν πρόκειται για ένα γράμμα, ένα φθόγγο, «το κτίριο», που μεταβάλλεται τώρα, αλλά για ένα χαρακτηριστικό που διαπερνά όλα τα κτίρια. Σε μερικές περιπτώσεις τα χαρακτηριστικά διαπερνούν όλα τα στοιχεία, αλλά για να το αντιληφθούμε πρέπει να επέλθουμε ανατομικά στο σύνολο. Πως να πεις σε ένα ξένο που ακούει την ελληνική φράση /tazóatrón/ (τα ζώα τρών(ε) [= τρώνουν]) πως ο ενιαίος πληθυντικός έχει μια ασυνεχή παρουσία /..a..a ..n/ οπότε η – μία! – έννοια του «πολλά» βρίσκεται έτσι αποδομημένη. Ή μήπως είναι καλύτερα να του διδάξουμε παραδοσιακή γραμματική και να φθάσουμε, μέσα από το πλήρες *παράδειγμα* (με όλες τις πτώσεις ενικού και πληθυντικού), στην ωραία φράση «τα ζώα τρών» αντί για την ακολουθία /tazoatrón/; Στην πόλη, αλήθεια, οι σημασίες παράγονται από ανεξάρτητα κτίρια ή από συμπλόκα νοήματα (δηλ. κτίσματα και λειτουργίες);

Οι αναλύσεις των σημασιών της πόλης δεν οδηγούν όλες σε έννοιες που ευνοούν τη στρουκτουραλιστική προσέγγιση της πόλης. Ακόμα και ο Lynch, για παράδειγμα, που μας επέτρεψε να αντιληφθούμε τις «σταθερές» της αστικής οργάνωσης, δηλαδή τα *μονοπάτια*, τα *άκρα*, τις *περιοχές*, τους *κόμβους* και τα *ορόσημα* θα είχε, σύμφωνα με τον Barthes, μια αντίληψη για την πόλη μάλλον «μορφοσυνολική [Gestalt] παρά δομική»². Αυτό σημαίνει ότι η πόλη δεν έχει, ενδεχομένως, ανάγκη να αναλυθεί μέχρι τα ελάχιστα συστατικά της για να γίνει «κατανοητή». Συμβαίνει εδώ αυτό που θα συνέβαινε εάν ένας γλωσσολόγος μας πρότεινε μια προσέγγιση της γλώσσας που δεν θα βασιζόταν στη «διπλή άρθρωση» αλλά, για παράδειγμα, στις καταστάσεις της χρήσης της, στο φραστικό τονισμό της, στο «άξεντ» του συνομιλητή ή στη γραπτή της μορφή. Θα ήταν αδιανόητο. Και όμως, έχουμε, όχι σπάνια,

εμπειρίες, τέλειας κατανόησης που δεν διευκολύνεται από τις λέξεις, αυτές καθαυτές, αλλά από εξω-γλωσσικούς παράγοντες ή από παράγοντες που, αν και είναι γλωσσικοί, δεν τεμαχίζονται σε απλούστερα αρθρωμένα συστατικά.

Εικ. 3.7. (3). Με το τίτλο «Πώς μαθαίνουν τα κτίρια», ο Steward Brand παρακολουθεί με ποιο τρόπο τα κτίρια «αλλάζουν» συμπεριφορά με το πέρασμα των χρόνων. Πρόκειται για μια διαχρονική μελέτη των αλλαγών τους, δηλαδή επισκευών και μετατροπών. Οι εικόνες, από τη Νέα Ορλεάνη, αντιστοιχούν στο 1857 (αρχική κατασκευή, επάνω) και στο έτος 1993 (κάτω) ⁱⁱⁱ.

Είναι βέβαιο ότι οι «εικόνες» της πόλης δεν χαρτογραφούν μια απόλυτη και λεπτομερή πραγματικότητα αλλά τις τοπολογικές προβολές της πάνω στο άτομο^{iv}. Αυτό το άτομο θα ήταν ελεύθερο, ή να ξεφυλλίσει με τις διαδρομές του^v το μεγάλο τόμο των 100.000 εκατομμυρίων ποιημάτων «του Queneau, όπου μπορεί κανείς να βρει ένα διαφορετικό ποίημα με το να αλλάξει έναν στίχο»^{vi} ή να αναγνώσει προσεκτικά τα δεδομένα της «σύνταξης» της πόλης. Η ελευθερία της επιλογής του, ωστόσο, κινδυνεύει συχνά (1) από τις καθημερινές υποχρεώσεις που δεν του επιτρέπουν να επιλέξει τα γράμματα του αλφαβήτου του – μιλούμε για γράμματα σαν και εκείνα του ήρωα του Όστερ -, και (2) από τις επιλογές και τις αξιολογήσεις των άλλων ατόμων. Αυτά, διαμέσου της γλώσσας, του δίδαξαν πως τα στοιχεία των αστικών λειτουργιών, που θα τα

έβλεπε σαν «ένα σπίτι», «έναν δρόμο», «μια γέφυρα», αποκτούν διαβαθμίσεις και γίνονται, για παράδειγμα, «ένα πλούσιο σπίτι», «έναν στενό δρόμο», «μια σκουριασμένη γέφυρα». Είναι δεδομένο ότι «τα συστατικά στοιχεία της αρχιτεκτονικής [...], κι ακόμα γενικότερα, τα στοιχεία του κτισμένου περιβάλλοντος, επιτελούν λειτουργίες και ταυτόχρονα σημαίνουν»^{vii} [Υπογραμμίσαμε]. Και τι να πούμε ακόμα για τις «ελευθερίες» μας σε σχέση με πόλεις, ως σύνολα, που γνωρίζουμε μόνο από το όνομά τους, από τις εντυπώσεις των άλλων και από την εμπορία (εμπορικοποίηση) του *αλλού*;

3.7.4. Να προσεγγίσουμε την πόλη σαν «γλώσσα» με τη γλώσσα της;^{viii}

Η προσέγγιση της πόλης, λοιπόν, φαίνεται πως μπορεί να γίνει με τα μέσα της μελέτης της γλώσσας, έστω και αν απλά δανειζόμαστε χρήσιμες μεταφορές και εικόνες. Στη διακλαδική προοπτική που υποστηρίζουμε εδώ, μπορούμε να αναρωτηθούμε κατά πόσο η αντίστροφη πορεία – από τη πόλη στη γλώσσα – θα ήταν επιτυχής. Ο Μ. Αναστασάκης μας θυμίζει πως ο L. Wittgenstein, μέσα στις φιλοσοφικές γλωσσικές αναζητήσεις του, δανειζεται κάπου την εικόνα μιας πόλης με το παλιό και το μοντέρνο μέρος της καθώς και τις επισκευές της. Παρομοιάζει έτσι καλύτερα τα στοιχεία που συντηρούνται, εδώ κι εκεί, μέσα στη γλώσσα, ή τις γλωσσικές συμβάσεις που διαπερνούν όλο το γλωσσικό σύστημα: «έναν λαβύρινθο από σοκάκια και μικρές πλατείες, από παλιά και νέα σπίτια, από σπίτια με προσθήκες διαφορετικών εποχών· και όλα αυτά περιτριγυρισμένα από ορισμένα καινούρια πρόατια με ευθύγραμμους δρόμους πλαισιωμένους με ομοιόμορφα σπίτια»^{ix}.

Ένα μικρό απόσπασμα από τη «*Μαρία Νεφέλη*»^x του Ελύτη μας επιτρέπει να καταλάβουμε τα προηγούμενα. Βλέπουμε σε αυτό την συνύπαρξη παραδοσιακών και μοντέρνων γραμματικών κανόνων, ορολογικών μετωνυμιών, χρήσης πεζών και κεφαλαίων και ετερόκλητων ομοιοκαταληξιών, όρων από υλικά της καθημερινής ζωής, τίτλων διαφημιστικών πινακίδων πολυεθνικών εταιριών και γεωγραφικών ονομάτων που μας ταξιδεύουν στα πέρατα της οικουμένης. Όλα αυτά παραπέμπουν μορφικά (όχι δηλαδή μόνο ως περιεχόμενο, αλλά και εικονογραφικά και μάλιστα τυπογραφικά) σε μια εικόνα πόλης:

**Μαρία πούμα των δημοσίων οδών
μες στο διάφανο νάιλον ή το ντραλόν
η μισή στάχτη που καίει
PHLIP MORRIS KENT A
κι η μισή εξάτμιση εκνευριστική
MOBILOIL SHELL BP
στης ψυχής μας την απέραντη Αριζόνα
στέπα του πιο τρομερού χειμώνα...**

Ας θυμηθούμε εδώ, με την ευκαιρία που μας προσφέρει το περιεχόμενο του ποιήματος, την υπερβολική «ανασηματοδότηση» της σύγχρονης πόλης που επισημαίνει η Françoise Choay^{xi} και που την καταλογίζει στο αυτοκίνητο. Οι μεγάλες, συνήθως πολυεθνικές, επιχειρήσεις συμβάλλουν σε μεγάλο βαθμό σε αυτή την ανασηματοδότηση.

Ας αναφέρουμε τελειώνοντας τα εξής: Παρότι, στις παραπάνω προσεγγίσεις μας, σε μεγάλο βαθμό έχουμε τεκμηριώσει ποικίλες θέσεις, που κατ' ανάγκη δεν συγκλίνουν, δεν παραλείπουμε να σημειώσουμε το εξής: Ο Λαγόπουλος υπογραμμίζει ότι μόνον όταν «τοποθετηθεί το σημειωτικό

σύστημα μέσα στον κοινωνικό σχηματισμό ανοίγεται η δυνατότητα μιας άρθρωσης της σημειωτικής με τον ιστορικό υλισμό [...] που, πέρα από τις περιγραφικές, έχει και ερμηνευτικές δυνατότητες»^{xii}.

-
- ⁱ Roman Jakobson, *Main Trends in the Science of Language*, Allen & Unwin, 1973, σελ. 49, 50· Ι.Δ. Ρ[έντζος], Ο γενετικός κώδικας, *Φυσικός κόσμος*, τ. 59/Μάρτιος 1977, σελ. 4,5.
- ⁱⁱ Roland Barthes, « *Sémiologie et urbanisme* », όπ. π. σελ. 263· Έφη Συγκολίτου, *Περιβαλλοντική ψυχολογία*, Ελληνικά γράμματα, 1997, σελ. 96-97. Kevin Lynch, *The image of the city*, MIT Press, 1996(1960)9
- ⁱⁱⁱ Steward Brand, *How Buildings Learn*, Viking, 1994, εξώφυλλο και σελ. viii, ix.
- ^{iv} Α.-Φ. Λαγόπουλος, «Σημειωτική του οικισμού», στο *Διαβάζω*, 71/15.6.1983, σελ. 43.
- ^v Θεανώ Τερκενλή, *Το πολιτισμικό τοπίο: γεωγραφικές προσεγγίσεις*, Παπαζήσης, 1996, σελ. 118
- ^{vi} Roland Barthes, *Sémiologie et urbanisme*, όπ. π. σελ. 268.
- ^{vii} Πέτρος Μαρτινίδης, «Σημειωτική της αρχιτεκτονικής», στο *Διαβάζω*, 71/15.6.1983, σελ. 40.
- ^{viii} Ας σημειώσουμε ότι οι δυο χρήσεις της λέξης γλώσσα, στο μεσότιπλο αυτό, αντιστοιχούν εδώ στις έννοιες langage (= ανθρώπινος λόγος) και langue (= γλώσσα, αλλά καλύτερα κώδικας) της «ταξινόμησης» κατά Saussure.
- ^{ix} Μανώλης Αναστασάκης, «Η πόλη: μία κατασκευή ημιτελής;», στο Παναγιώτης Πούλος [Επιμ.:], *Περί κατασκευής - Τοπικά β'*, ΕΜΕΑ, 1998, σελ. 154.
- ^x Οδυσσέας Ελύτης, *Ποίηση*, Ίκαρος, 2002, σελ. 429.
- ^{xi} Françoise Choay, «Urbanism and semiology» στο M. Gottdiener and A. Ph. Lagopoulos, όπ.π., σελ. 161.
- ^{xii} Α.-Φ. Λαγόπουλος, «Σημειωτική του οικισμού», όπ. π., σελ. 44.